

din Orient, precis datate, care să servească arheologilor ce se ocupă de problemele epocii bronzului european. Acest lucru va trebui făcut în viitor.

Alexandru Vulpe

HANS KRAHE, *Die Indogermanisierung Griechenlands und Italiens*. Zwei Vorträge. Heidelberg, 1949, Carl Winter Universitätsverlag, 59 p., in 8°.

Cele două conferințe ale cunoscutului comparatist german Hans Krahe, profesor la universitatea din Tübingen, prezintă stadiul la care au ajuns cunoștințele actuale și opiniile autorului cu privire la «indoeuropenizarea» Greciei și Italiei, acel important fenomen lingvistic și cultural provocat de pătrunderea triburilor de limbă și cultură indoeuropeană în țările culturii clasice de mai târziu și înlocuirea (absorbirea, asimilarea) limbilor și civilizațiilor precedente în aceste teritorii prin limbile greacă, resp. italice (latină etc.), în cursul mileniilor II—I î.e.n. Într-o expunere condensată pe câteva zeci de pagini, conferențiarul caută să dea o orientare în vastele probleme istorice ale Greciei, Italiei și Europei centrale din vremurile străvechi. Bazate în primul rând pe propriile studii și teorii «illyrizante», elaborate în curs de peste două decenii (bibliografia sumară citată este compusă în majoritate din lucrări proprii cu privire la illyri), cele două conferințe reflectă în chip firesc, cu puține restricții, vederile mai vechi ale autorului, avînd ca atare o pregnantă notă personală și chiar unilaterală, cu care nu toată lumea poate fi întru totul de acord; nedumeririle și îndoielile stîrnite de aceste teorii și ipoteze se cer a fi relevate și elucidate măcar sumar, cît permite cadrul unei recenzii.

Prima conferință expune «indogermanizarea Greciei» (p. 7—30). E știut că Peninsula Balcanică și tot spațiul mediteranean erau locuite din imemorabile vremuri

de populații neindoeuropene, indoeuropenizate treptat prin imigrații de triburi de această limbă. Termenul «indoeuropean» (indogermanisch) are o accepțiune aproape exclusiv lingvistică, prea puțin etnică ori culturală (totuși autorul întrebunțează uneori expresii ca «sînge indogerman», p. 19, alături de «indogermanischer Geist», p. 20 și «indogermanische Denkweise», p. 24 etc., fără a da precizii). În Grecia au locuit populații cu totul străine de grecii indoeuropeni, imigrați în valuri succesive spre sud și diferențiați dialectal. Despre ultimul «val migratoriu», cel doric-nordvestgrecesc, se știe că a lăsat și unele ecouri istorice în legendele și tradiția despre Heraclizii doriene; aici introduce autorul factorul său etnic-lingvistic ce revine ca un leitmotiv în cursul expunerii: *illyrii*; «după actuala situație a cercetărilor folosim termenul mai potrivit de migrație illyrică» (p. 10), în valul de populație dorică, «aducînd cel mai tînăr și ultimul strat de limbă și sînge [?] grecesc în Hellada...» e teza «illyrică», degenerată în «panillyrism» (Pokorny, Krahe ș.a.), care s-au dovedit a fi foarte șubred ipoteze, cu minime șanse de a fi verificate; căci cum s-a arătat¹, e foarte greu de admis că illyrii ar fi avut un amestec în procesul migrațiilor ellenice, fiind vorba peste tot de o falsă accepțiune ce s-a dat termenului «illyric». Tot atît de puțin verosimilă este ipoteza, adoptată de H.K., ce atribuie illyrilor cultura lusaciană (Lausitzer Kultur), din care s-a dezvoltat vasta cultură a cimpurilor de urne, și care ar fi fost purtată de un pretins dinamism expansionist al «cuceritorilor illyri», comparați de H.K. cu celții în epoca La Tène și cu germanii

¹ Vezi *Studii illirice*, I, în *Studii și cercetări lingvistice*, VIII, 1957, p. 27—40, cu documentarea mai amplă, despre toate aspectele problemei illyrice în vremurile străvechi, ca și despre onomastica illyrică.

în epoca imperială romană (sec. II—VI), în migrație. Dacă migrațiile celtice și germanice sînt realități constatate istoric și arheologic, în schimb « migrația illyrică » nu este deocamdată decît o formulă fără conținut dedusă din reconstrucții bazate pe șubrede elemente toponimice; ea ar trebui, însă, după opinia fermă a conferențiarului, « să fie considerată ca sigură cu atît mai mult cu cît o susțin rezultatele preistoriei și ale toponimiei » (p. 11—12). Dar a compara migrațiile celtice și germanice cu asemenea închipuite migrații « illyrice » (despre care nu se știe absolut nimic concret) este o tentativă destul de îndrăzneță.

Se trasează apoi precis « direcțiile expansiunii illyre »: spre sud-est în Peninsula Balcanică și Asia Mică pînă la... « porțile Egiptului »; filistenii ar fi de... « origine illyrică » [!], probabil în baza sufixului *-st-* (care însă există în multe idiomuri europene, tracă, epirotică, greacă, germanică etc.) spre sud-vest în Peninsula Apenină, unde au pătruns « veneti illyri » (în realitate venetii nu pot fi illyri, fiind o grupă centum, illyrii satem, cum s-a arătat în 1896 și apoi în 1943 de Kretschmer și alții); după H. K., toată Italia ar fi fost presărată de enclave illyrice, aserțiune (nedovedită) care îndreptățește pe conferențiar să afirme în continuare « încît pentru timp de secole a rămas nedecis care din cele două grupe de triburi, italicii sau illyrii, vor ajunge la hegemonia peninsulei » (p. 13); este una din frazele temerare ce nu poate fi verificată prin nimic, ci mai curînd e contrazisă de faptele și realitățile din epoca istorică. Din tot ce afirmă H. K. despre illyrii din Italia sigur rămîne numai faptul că adevărații illyri de aici, messapi, salentini etc. din Apulia și Calabria au venit din Peninsula Balcanică pe Marea Adriatică. Total lipsită de temei documentar și chiar de probabilitate este aserțiunea grandioasă despre « pătrunderea illyrică » în Germania occidentală, Britania, Spania etc. (cum s-a arătat, cf. nota 1); afirmații

pompoase și impresionante pentru care probele lingvistice și onomastice invocate sînt foarte șubrede: *Candaules*, nume în Meonia Asiei Mici, ar fi illyr [?]; *Graboviu*, epitet a trei zeițăți în Umbria (Tabulae Igvinae), poate să fie illyr, dar etimologia « Eichengott » (zeul stejarului) e sigur falsă; cetatea latină *Carventum* considerată illyrică poate fi de orice origine. Entuziasmat de rolul miraculos atribuit illyrilor vechi care ar fi fost un element « înnoitor și fortificator de singe nordic » (« ein Erneurer und Verstärker nordischen Blutes » p. 14), factorul ce ar fi determinat popoare înrudite să ia forma lor deplină și să-și desfășoare toate forțele —, conferențiarul (posibil mai mult pentru efecte retorice, stilistice) mai riscă pe aceeași pagină asemenea frază: « fără illyri n-ar fi fost Roma și romanitatea, fără illyri nici Sparta nici dorismul ». Afirmatia despre illyrismul grecilor doriene se bazează în primul rînd pe numele unuia din triburile doriene (phylai) *Hylleis* (Hyllos), pus în legătură cu « illyrioi » (se pare, de Jokl prin a. 1914), ceea ce nu are nici un temei etimologic, fiind o asemănare fortuită și aproximativă; apoi pe o serie de cuvinte (cu formă și etimologie dubioase) ale dialectului dorian cîin Pelopones, considerate de A. Blumenthal și crezute de H.K. negrecești, de caracter « hylleic » (illyr??). Aportul illyric la « indogermanizarea Greciei » de sud este, cum s-a indicat mai sus, cu totul problematic, departe de a putea fi admis pur și simplu în felul cum au prezentat lucrurile Blumenthal, Krahe și după ei alți « illyrizanți ». Afirmatii ca « imigrația doriene și illyrilor la sfîrșitul mileniului II încheind procesul de indoeuropenizare a Greciei » (p. 16) apar ca meșteșugite formulări ale autorului, la fel ca și aserțiunea că macedonenii ar fi un « amestec de greci și illyri ». Cu presupusa « mare migrație a illyrilor » sînt comparate apoi unele migrații de « indoeuropeni »: hettiți, luvi, inzi etc.; dar la acestea din urmă conferențiarul nu consideră că ar fi existat aceeași « putere motrice uni-

tară » (« einheitliche Triebkraft », p. 18) ca la acea « cultură illyrică a cîmpurilor de urne ajunsă la potențialul maxim și care a pus în mișcare aproape toată Europa » [!].

Este adevărat și aproape unanim recunoscut între cercetători că grecii au preluat multe elemente de civilizație și limbă de la « preindoeuropeni », de ex. toponime (munți, *Parnassos, Olympos*, riuri, localități *Athena, Theba, Korynthos, Megara, Larisa, Mycenai* etc.), cuvinte comune, produse, plante și animale sudice etc., care poartă pecete mediteraneană, fiind dovadă sigură despre contopirea acestor străvechi populații în comunitatea greacă și despre considerabila influență preellenică în cultura materială (navigație, metalurgie, arhitectură, așezări, confort), organizarea politică-statală (de ex. ar fi mediteraneene cuvinte ca *anax, tyrannos, basileus*; dar ultimul e indoeuropean, probabil traco-frigian), în religie: din cauza numelor proprii, câteva zeități grecești ca *Aphrodite, Athena, Artemis, Hephaistos, Hermes, Apollo* etc. ar fi « mediteraneene »; dar etimologia indoeuropeană și chiar grecească a unora din acești zei (*Apollo, Hermes?*) îi arată de această origine (eventual și *Artemis?*). Conținutul religiei grecești a rămas însă și este indoeuropean, asemănător cu al celorlalte triburi. Deși aportul și influența « mediteraneană » (preindoeuropeană) la formarea culturii și societății grecești sînt considerabile, e sigur că grecii și-au păstrat ce era specific și esențial în concepțiile și mentalitatea lor « indoeuropeană » (« ihre ererbte indogermanische Denkweise »), al cărei simbol suprem este zeul tipic și general indoeuropean cu nume comun la toți, *Zeus Pater, Jupiter, Dyaus pitā* etc., « tatăl ceresc ». Dintre populațiile preellenice din Grecia și Egee de neam și limbă neindoeuropeană sînt de menționat ca mai importanți pelasgii, tyrsenii, carii, lelegii etc. În Hellada « indoeuropenii » au venit în două valuri: primul a fost asimilat de mediteraneeni (primind câteva elemente lexicale de la imigrați), iar al doilea a absorbit tot ce a găsit aici: erau

grecii care au ieșit victorioși din acest amalgam și au generat admirabila cultură greacă prin asimilarea a tot ce a pătruns succesiv în spațiul ellenic.

A doua conferință, « indogermanizarea Italiei » (p. 31—59), continuă, « din punct de vedere al comparatisticii », pe aceeași linie illyrizantă. Se deosebesc și în acest capitol, de o parte, fapte și realități istorico-lingvistice verificate, de alta idei și păreri subiective ale conferențiarului comparatist și illyrolog. În Italia cea mai veche tradiție istorică scrisă e mult mai recentă decît în Grecia, « preistoria durează mai mult », iar « indogermanizarea este făcută de mai multe grupe de triburi: italici (latino-falisci, osco-umbri), illyri (veneti, messapi etc.), celți, greci; astfel cercetarea istorico-lingvistică este aici ceva mai grea, lucrurile sînt mai încurcate decît în spațiul balcano-eggean; « substratul » preindoeuropean încă pare a fi fost mai variat și complicat. În primul rînd toponime ca *Tylesos, Crimissa, Suessa, Larisa* etc. arată puternica moștenire lăsată de băștinașii mediteraneeni, *pelasgi* și *liguri* (sufix topon. *-asca* etc.), la care s-au adăugat mai tîrziu *etruscii* imigrați din bazinul egeean și Asia Mică, ajungînd la un important rîl cultural în Italia și înlîturînd considerabil Roma și cultura romană, care — dintre numeroasele grupe de indoeuropeni italici — a ajuns la rolul hegemon în Peninsula și apoi în toată Mediterana. Mai numeroase dar istoricește mai puțin importante sînt clanurile osco-umbre și sabellice (marsii, paeligni, marrucini, vestini, hernici, aequi, sabini etc.). Rolul și raporturile acestor seminții sînt expuse clar, concis, sistematic de conferențiar, a cărui narațiune atrăgătoare este deranjată de același element discordant: illyrii, despre care se repetă (p. 42) teoria anodină și excentrică a acelei « uriașe expansiuni » ce i-ar fi dus din centrul Europei preistorice pînă în Asia Mică, Palestina etc., pînă în Anglia și Spania [!],

afirmații ce nu mai e cazul a fi combătute. De relevat însă din nou câteva erori ce se repetă: *venetii* nu sînt illyri în sensul propriu al termenului lingvistic (cum crede H.K. după alții), ci un idiom centum; illyrii în sens lingvistic în Italia sînt numai grupul de clanuri din sud-est: apuli, messapi, iapygi, salentini, peuceti, dauni, care au dezvoltat o veche civilizație materială proprie înainte de venirea grecilor colonizatori. Dar expansiunea illyră spre vest în Italia și Sicilia (p. 44) e foarte îndoielnică, la fel ca prezența venetilor în... Latium pe baza topon. *Venetulanum* ori *Carventum*, ca și în teritoriul paelignilor. Singurul element de atribuit illyrilor în Umbria este epitetul de zeități *Grabovius* (ill. *Grabos, Grabaei*), care însă cu greu ar dovedi o imigrație illyră în acest teritoriu.

Deosebită importanță revine elementului grecesc din Italia și Sicilia ca factor civilizator (scriere, tehnică, artă, religie, literatură etc.). Al patrulea popor indoeuropean în Peninsula Apenină au fost celții expansioniști, care au năpădit pînă la Roma, invadînd Europa sud-estică și Asia Mică, unde au lăsat urme puternice în civilizația materială, toponimie etc.

La sfîrșitul conferinței a doua, distinsul comparatist și illyrolog nu-și poate încheia expunerea (p. 48) fără a repeta teza sa favorită despre «marea migrație illyră spre sfîrșitul sec. XIII î.e.n.» (?) din Germania orientală, din Lausitz și centrul culturii cîmpurilor de urne în toate direcțiile rozei vînturilor; afirmații ca: în Asia Mică illyrii distrug imperiul hettit, ori filistenii («în esența lor tot illyri») ar fi ajuns pînă la porțile Egiptului și că în fine acei *Hylleis* (Illyrioii) cu dorienii ar fi desăvîrșit «indogermanizarea Greciei» etc. — reprezintă partea cea mai vulnerabilă și caducă a interesantei expuneri a lui H.K. și nu fac decît să dăuneze în mod regretabil calității științifice a celor două frumoase conferințe.

Ingenioasa combinație de ipoteze (p. 52—55) în legătură cu populația euganei-

lor (Val Camonica) italicici pe care i-au împins venetii spre nord și vest, cînd sub presiunea acelorași «illyri» latino-faliscii ar fi migrat spre sud etc., este destul de puțin consistentă, menită să arate (în concepția lui H.K.) cit de puternic ar fi fost legată preistoria italicilor de aceea a illyrilor balcanici. E adevărat că în Italia s-a petrecut un mare aflux de triburi indoeuropene și neindoeuropene, amestec de italicici, illyri, greci, celți, etrusci, pelasgi etc., în ciocniri și conflicte violente, plastic relevate de conferențiar, amestec de forme culturale, religioase etc., de graiuri și elemente lexicale, peste care s-a ridicat puterea Romei unificînd societatea, limba, cultura Italiei întregi.

Interesantă și utilă este observația finală a lui H.K. despre semnificația deosebită a sistemului onomastic al italicilor față de greci și alte triburi indoeuropene: vechile nume proprii compuse (grec *Hippo-crates, Demo-sthenes, So-crates*; germ. *Hilti-brant*, slav *Bog-dan* etc.; trac *Diza-tralis, Eptacentus* etc.) este înlocuit în italice, sub influența etruscă, prin nume simple (dintr-o singură temă: *Caius, Decius, Pompeius* etc.), adică prenume («nume de botez») și nume de familie (gentiliciu): *Caius Marius, Gnaeus Pompeius* etc., urmat mai tîrziu de al treilea nume (cognomen): *Publius Vergilius Maro, Caius Sallustius Crispus* etc. Autorul afirmă că acest sistem binominal (sau trinominal) s-a impus simultan și la illyri ca și la italicici, ceea ce însă nu corespunde realității: illyrul balcanic ori italic purta, înainte de cucerirea romană, un singur nume individual, urmat de patronimic la genitiv: *Agirrus Epicadi, Dassius Verzonis* etc., iar sistemul celor 2 sau 3 nume a fost adoptat numai în epoca imperială romană în urma romanizării (*M. Aurelius Dassius*), ceea ce este cu totul altceva.

Remarcabile prin bogăția ideilor și imaginilor, din care multe originale și ingenioase, cele două conferințe ale lui H.K. prezintă tot ce era esențial pentru pro-

blema «indoeuropenizării Greciei și Italiei», fără a fi lipsite de teze vulnerabile ori nevalabile: dintre numeroasele ipoteze complicate cu care se lucrează în protoistorie și în comparativă, cea mai scumpă autorului nostru: aportul illyr la migrația doriană, la expansiunea «indoeuropenilor» în Europa (Italia, Gallia, Spania, etc.) și Asia Mică este cum s-a spus partea cea mai șubredă și caducă a întregii expuneri.

Nu începe indoială că «teza illyrică» (împreună, firește, cu anexa ei degenerată «panillyrismul») în felul cum o reprezintă unii glotologi și arheologi de vreo 2-3 decenii și cum se manifestă în cele două conferințe analizate mai sus, este lipsită de temei, trebuie să fie abandonată ca ceva inutil și dăunător studiilor științifice. Începutul clarificării l-a făcut însuși H.K. de curînd, în cartea despre limba illyriilor apărută la 1955, unde a eliminat mult din balastul teoriilor și ipotezelor illyrofile și panillyriste¹, ca și în alte lucrări mai recente²; o va face, împreună cu alți reprezentanți ai curentului, desigur complet și definitiv după ce se va fi conturat sensul real și conținutul propriu lingvistic și etnic-cultural ce revine termenului «illyric», stabilindu-se exact și concret tot

¹ Hans Krahe, *Die Sprache der Illyrier, I, Die Quellen*, Wiesbaden, 1955, 120 p.; cf. recenzia în *Dacia* n.s., II, 1958.

² De ex.: H. Krahe, *Vorgeschichtliche Sprachbeziehungen von den baltischen Ostseeländern bis zu den Gebieten um den Nordteil der Adria*, în *Akademie der Wissenschaften und der Literatur in Mainz, Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse*, 1957, nr. 3, p. 103—121, unde după câteva analogii și paralele de toponime și apelative balto-adriatică și italice (destul de vagi și nesemnificative), urmate de considerații generale, se pot citi fraze ca: «neuerdings aber sind mir Bedenken gekommen, die mich zu einer Überprüfung der Situation veranlassen und vieles von dem bisher geglaubten in Zweifel ziehen liessen. Das bezieht sich zunächst und in besonders

materialul de limbă și civilizație materială, poziția lingvistică și adevăratul rol cultural-istoric al triburilor illyrice din Dalmatia și sud-estul Italiei în perioada protoistorică și epoca antică greco-romană.

I. I. Russu

DIMITER DETSCHEW, *Die thrakischen Sprachreste*, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse; Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung, XIV; Viena, 1957, IX + 584 p.

Cuprins: p. III—IX: *Vorwort, Einleitung, Inhaltsverzeichnis, Abkürzungen*; p. 1—540: *Eigennamen und Glossen*, p. 541—565: *Dakische Pflanzennamen*, p. 566—582: *Die Ringinschrift von Ezerovo*, p. 583—584: *Corrigenda* (erori de tipar).

Apariția acestei cărți de proporții impozante constituie un eveniment important în dezvoltarea cercetărilor cu privire la limba, istoria și civilizația vechilor tracodaci și care a produs o excelentă impresie și mult interes în rîndurile filologilor-lingviști, istoricilor și epigrafiștilor ce urmăresc de aproape ori se ocupă direct cu asemenea studii. Rod al unor preocupări continue de câteva decenii, repertoriul de «rămășițe ale limbii trace», editat în optime condiții materiale-tehnice de Academia vieneză, constituie totodată o frumoasă încoronare a unei glorioase activi-

hohem Grade auf die Namen im adriatischen Bereich. Darf man sie wirklich ohne weiteres als «illyrisch» ausgeben? Diese Frage stellen, heisst gleich eine zweite und umfassendere aufwerfen, die nämlich: Was ist überhaupt «illyrisch»?...» (p. 113); «da ich selbst die Einreihung der nordadriatischen Namen als illyrisch noch bis vor kurzer Zeit verfochten und zur Entstehung dieser Ansicht wesentlich beigetragen habe, hielt es für meine Pflicht, nun auch die Notwendigkeit von deren Revision als erster auszusprechen» (p. 120); «...seien wir bescheiden und begnügen uns mit der Erkenntnis, dass selbst die Namenforschung manchmal keinen Namen weiss» (121).